

Wat heeft het allemaal om het lijf?

Over het belang van het begrip gender

M. Althoff en J. Janssen*

'At the New College of California, a liberal arts college in the Mission District of San Francisco, men's and women's rooms have recently given way to "de-gendered" restrooms, devoid of urinals as well as of white stick figures with pants or a skirt. Signs on the doors proclaim the new restroom politics: "Lots of people don't fit neatly into our culture's rigid two-gender system".'¹

'The governing body of world athletics, the IAAF, has asked South Africa to test their star [Caster Semenya; MA & JJ] 18-year-old's gender after her muscular physique and extraordinary performances sparked speculation over whether she is really female. But her proud mother Dorcus Semenya declared: "I know who and what my child is. Caster is all girl, and no one can change that."²

Een alerte krantenlezer hoeft niet veel moeite te doen om dit soort berichten op het spoor te komen die enige twijfel zaaien over het dichotome begrippenpaar 'man-vrouw'. Sinds 2005 is aan verschillende Amerikaanse universiteiten en in grote steden zoals New York en San Francisco het etiketteren van de wc-deuren conform bovenstaand voorbeeld gewijzigd en de Zuid-Afrikaanse sprintster is in 2010 na toestemming van de IAAF aan een *comeback* begonnen. Blijkbaar bevindt er zich niet alleen meer tussen hemel en aarde, maar ook tussen man- en vrouw-zijn. Er bestaan niet alleen biologische verschillen tussen mannen en vrouwen, ook de sociale rollen en daarbij horende

* Dr. Martina Althoff is als universitair docent verbonden aan de vakgroep Strafrecht en Criminologie van de Rijksuniversiteit Groningen. Dr. Janine Janssen is hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld en universitair docent bij de vakgroep Strafrecht en Criminologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

1 Bron: www.nytimes.com/2005/03/04/national/04bathroom.html.

2 Bron: www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-1208012/Woman-man-little-bit-How-deciding-Caster-Semenyas-gender-complex-think.html.

verwachtingen lopen uiteen. Om dat onderscheid tussen het biologische begrip sekse en de sociale invulling van de begrippen 'man' en 'vrouw' duidelijk te maken, is in de jaren zeventig van de vorige eeuw de term 'gender' geïntroduceerd. Maar wat betekent die term eigenlijk en wat voegt dat begrip aan inzicht toe? Over die kernvragen gaat dit inleidende stuk bij het themanummer. Dit artikel heeft twee doelen: de voorbeelden aan het begin van deze tekst laten zien dat genderrollen minder scherp worden en dat verschillende genderidentiteiten mogelijk zijn. In de eerste plaats willen we hier een schets geven van belangrijk onderzoek en denkers die zich met deze maatschappelijke ontwikkelingen hebben beziggehouden en het begrip gender op de kaart hebben gezet. In de tweede plaats vragen wij ons af wat de betekenis is van de term gender met betrekking tot delinquentie en rechtehandhaving. Hoewel in tal van onderzoeken door verschillende disciplines die dit brede terrein bestrijken, uitspraken over gender worden gedaan, blijkt na een kritische beschouwing dat het om sekse gaat. Schrijven over bijvoorbeeld vrouwen in detentie of vrouwen in de rechterlijke macht is echter niet per se een analyse van gendervraagstukken. Wat missen die studies dan en wat zou een analyse vanuit genderperspectief toevoegen? Met die vraag sluiten wij dit artikel af.

Opkomst van het begrip gender

Invloed van de biologie: 'bio-logisch'?

Waar komt het begrip gender vandaan? Voor de *roots* van het begrip gender moeten we terug in de tijd naar de jaren zeventig van de vorige eeuw. In de vooral Engelstalige discussie werd naar een begrip gezocht waarmee het verschil tussen het biologische geslacht en de sociale invulling daarvan kan worden uitgedrukt. Er werden namelijk kritische kanttekeningen geplaatst bij de gedachte dat verschillen tussen mannen en vrouwen vooral biologisch verklaard en begrepen moesten worden. Joan W. Scott, die min of meer als de ontdekker van het concept gender wordt gezien, legt dat later (2002) als volgt uit: in de grammatica wordt gender begrepen als een manier om fenomenen te classificeren, als een sociaal overeengekomen onderscheidingssysteem in plaats van een objectieve beschrijving van inherente eigenschappen. Dat was nu juist de reden om niet sekse maar gender te gebruiken bij

de bespreking van de rollen en gedragingen van mannen en vrouwen; die rolinvulling is immers niet van nature aan komen waaien, maar toegeschreven of toegekend. Gebruik van het begrip gender bood bovendien de mogelijkheid om elke veronderstelling dat heteroseksualiteit de norm zou zijn, in twijfel te trekken, op basis van het gegeven dat er in verschillende Indo-Europese talen niet twee maar drie woordgeslachten zijn: mannelijk, vrouwelijk en onzijdig.

Bij die tot dan toe dominante focus op de biologische duiding van de begrippen 'man' en 'vrouw' speelde mee dat er lange tijd gedacht is dat er naast 'mannen' en 'vrouwen' niks anders zou bestaan. Inmiddels heeft biologisch onderzoek aangetoond dat het begrippenpaar 'man-vrouw' zich op een schaal bevindt. Anatomische, morfologische, fysiologische en hormonale verschillen zijn daar als het ware over uitgesmeerd. Dat betekent dat het in de praktijk mogelijk is dat bepaalde genetische verschillen tussen mannen onderling groter zijn dan tussen mannen en vrouwen. Waarom zagen biologen niet eerder dat het bepalen van een geslacht niet hetzelfde is als het kiezen tussen zwart of wit? Kessler en McKenna gaven al in 1978 een antwoord op die vraag door te laten zien dat bij biologische methoden om het geslacht te bepalen de culturele tweedeling tussen mannen en vrouwen als vertrekpunt werd genomen:

'[S]ubjects in all research on human behavior are either females or males. For a psychologist to ask the question, "How are girls different from boys?" overlooks the fact that in order to ask the question, she or he must already know what girls and boys are. Before we can ask questions about gender differences, similarities, and development, gender must be attributed. Until now, the proces of gender attribution has been taken for granted by most natural en social scientists, but scientists would not be able to talk about differences in the first place unless they knew how to classify the incumbents of the two categories which they are comparing. And we will never be able to say how this is done by making more and more detailed lists of differentiating factors (...), because in order to make this lists we must have already differentiated.' (Kessler & McKenna 1978, p. ix)

Met andere woorden: hoe mooi het instrumentarium dan verder ook is, met een dergelijke instelling zullen onderzoekers alleen maar 'mannen' of 'vrouwen' in hun onderzoekspopulatie aantreffen.

Invloed van andere disciplines

Niet alleen vanuit de biologie en de medische wereld is aangeschopt tegen de gedachte dat de wereld uitsluitend door 'mannen' en 'vrouwen' wordt bevolkt. De culturele antropologe Mead (1949) heeft een belangrijke bijdrage geleverd door culturen te beschrijven waarin een derde gender voorkomt, het wisselen van gender mogelijk is en gender compleet is losgezongen van biologische kenmerken. De klassieke *case study* van de socioloog Garfinkel (1967) over de transseksuele Agnes maakt duidelijk hoe veeleisend het eigenlijk is om gestalte te geven aan de invulling van het begrip 'vrouw' of 'man'. Agnes groeit op als jongen, maar ziet zichzelf als vrouw. Ze heeft echter een mannelijk geslacht en voelt dat dat gecorrigeerd moet worden. Om voor een operatie in aanmerking te kunnen komen, moet zij aantonen dat haar gevoel in een verkeerd lichaam te zijn geboren biologische oorzaken heeft. Voordat de operatie plaatsvindt, doorloopt zij een moeizaam proces waarin zij bestudeert hoe vrouwen zich volgens derden zouden moeten gedragen en presenteren. Studie van voornamen, kleding, gebaren en mimiek moet ertoe bijdragen dat de transgender uiteindelijk niet opvalt of irritaties oproept door gedrag dat niet strookt met maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van hoe een vrouw zich hoort te gedragen. Deze studie benadrukt derhalve dat de genderidentiteit uiteindelijk vooral symbolisch tot uitdrukking wordt gebracht. Een recent Nederlands voorbeeld zijn de notities over transseksualiteit van Maxim Februari over de maakbare man. Hij schrijft:

'Buitenlanders die iets willen weten over je genderidentiteit, kunnen natuurlijk vragen hoe je die zelf ervaart. Maar als ze zonder je hulp willen vaststellen hoe de vork in de steel zit, moeten ze afgaan op je gedrag en de signalen die je uitzendt.' (Februari 2013, p. 13)

Zowel van Agnes als van Maxim Februari kunnen we leren dat het gestalte geven aan de genderidentiteit werk in uitvoering is: bij elke sociale interactie wordt er verder geschaafd, gepolijst en gevijld. Ook historici hebben bijgedragen aan het debat. Zo heeft Laqueur (1992) laten zien dat heel lang gedacht is dat er maar één geslacht bestond: sinds de Antieke Oudheid tot en met de Verlichting werden mannelijke en vrouwelijke geslachtsorganen als structureel identiek gezien. Het enige verschil was dat het mannelijke geslachtsdeel zicht-

baar is en dat van vrouwen zich in het lichaam bevindt. In deze benaderingswijze werden vrouwen biologisch als minderwaardig gezien. Pas met de Verlichting kwam het dichotome model in beeld van twee geslachten.

Met name vanuit de filosofie en verschillende sociale wetenschappen is aandacht opgeëist voor sociale verklaringen voor de dominantie van dit dichotome beeld. Zo heeft Foucault (1966) aandacht besteed aan het lichaam als sociale constructie. Vertrekpunt van zijn ideeën was de gedachte dat niets wat de mens en zijn lichaam betreft constant is. Alle kenmerken, ook fysieke, krijgen pas een betekenis als zij worden waargenomen in een culturele en sociale context. Zo laat hij zien dat in de negentiende eeuw seksualiteit en seksuele identiteit steeds meer focus kregen door de geneeskunde, de pedagogiek en de psychoanalyse.

Niet de natuur, maar regelmatig gehouden geïnstitutionaliseerde gesprekken – in Foucaults termen: discoursen – bepalen de seksuele identiteit en wat mannelijk en vrouwelijk wordt gevonden (Foucault 1976). Zo begrepen omvat een discours uitspraken die op lange termijn invloed hebben en als serieuze en gezaghebbende uitspraken worden beschouwd. Discours is te karakteriseren als een via taal doorgegeven zin- en symboolsysteem met maatschappelijk erkende en geïnstitutionaliseerde betekenissen over bijvoorbeeld normaliteit en deviantie, mannelijkheid en vrouwelijkheid (Althoff 2002).

Het onderzoek van Foucault, maar ook van andere poststructuralisten heeft een enorme invloed gehad op de genderstudies, omdat dit de samenhang van kennis, macht, discours en taal in hun betekenis voor gender uitlegt en daardoor het ontstaan van genderidentiteiten kan verklaren. Foucault is ook een inspiratiebron gebleken voor de Amerikaanse sociaal filosofe en linguïste Butler, van wier hand in 1990 het beroemde boek *Gender trouble* verscheen. In dit boek beweert ze dat er geen reden meer is om aan te nemen dat het construct 'man' uitsluitend bij het mannelijke lichaam hoort en 'vrouw' bij het vrouwelijke lijf. Butler veronderstelt niet alleen dat er geen causale relatie is tussen de biologische sekse en het sociaal ingekleurde gender, ze gaat nog een stap verder en introduceert de term *gender performance*, waarmee ze bedoelt dat gender tot uitdrukking komt in handelingen, bewoordingen en gebaren. Volgens Butler zijn het mannelijke en vrouwelijke lichaam in feite het resultaat van denken, interpreteren en toeschrijven van betekenissen, kortom discoursen over dat lijf. Ze ziet dan ook geen relatie tussen de biologische sekse, de seksuele identiteit

en de genderidentiteit en benadrukt dat allerhande combinaties van die drie mogelijk zijn. Butler heeft op deze visie kritiek gekregen (vergelijk bijvoorbeeld Hornscheidt e.a. 1998). Haar is onder meer verweeten dat ze genderverschillen als het ware denaturaliseert en dat zij ook sekse als een sociale constructie interpreteert.

Inmiddels bestaat overeenstemming over het idee dat sekse en gender niet helemaal los van elkaar staan. Scott komt later tot de volgende conclusie: 'Als sekse niet louter naar het natuurlijke verwijst, dan verwijst gender ook niet louter naar het sociale' (2002, p. 8). Ondanks alle nuances die hiervoor zijn beschreven, delen we in het dagelijks leven de mensheid doorgaans nog steeds in met gebruikmaking van de hokjes 'man' en 'vrouw'. Hoe we die hokjes inkleuren, *genderiseren*, is aan verandering onderhevig. Mensen hebben dan ook geen gender, ze voeren het uit, ze doen gender.

Doing gender

West en Zimmerman kwamen in 1987 met het begrip *doing gender* op de proppen: 'Gender itself is constituted through interaction' (1987, p. 129). Bij dat proces zouden volgens West en Zimmerman drie factoren belangrijk zijn: *sex* (lichamelijke classificatie bij de geboorte), *sex category* door *social membership* (de toekenning van een geslacht op basis van het lichaam en sociale verwachtingen) en tot slot *gender* (de toekenning van gender en de bevestiging en invulling daarvan door gedrag). De auteurs beschrijven de onderlinge relatie tussen die drie factoren als volgt:

'In this sense, one's sex category presumes one's sex and stands as proxy for it in many situations, but sex and sex category can vary independently; that is, it is possible to claim membership in a sex category even when the sex criteria are lacking. Gender, in contrast, is the activity of managing situated conduct in light of normative conceptions of attitudes and activities appropriate for one's sex category. Gender activities emerge from and bolster claims to membership in a sex category. We contend that recognition of the analytical independence of sex, sex category, and gender is essential for understanding the relationships among these elements and the interactional work involved in "being" a gendered person in society.' (West & Zimmerman 1987, p. 127)

Gender is dus geen statisch concept: in het leven van alledag geven mensen voortdurend gestalte aan hun gender. Ideeën en opvattingen over 'hoe het hoort' worden voortdurend getoetst. Uit reacties van anderen wordt mensen immers duidelijk of ze zich daadwerkelijk gedragen conform de sociaal geaccepteerde verwachtingen met betrekking tot hoe mannen en vrouwen zich gedragen. Bij afwijkingen van dit verwachtingspatroon kan gedrag worden bijgesteld met als gevolg dat een bepaalde norm wordt bevestigd. Het schenden van die normen kan weer leiden tot aanpassingen. Op die manier wordt gender 'gedaan'. Voor alle duidelijkheid: *doing gender* benadrukt dat het gestalte geven aan genderidentiteit een actief en almaar voortdurend proces is. Dat behelst dus veel meer dan het accepteren van een identiteit en het aannemen van een rol: het gaat erom die rol ook overtuigend neer te zetten.

De (internationale) opmars van het begrip gender

Hiervoor is in vogelvlucht beschreven hoe een halve eeuw geleden de term gender opkwam. Het woord heeft zich op twee manieren verbreid: internationaal en buiten de wetenschap. Aangezien het woord lastig te vertalen is, is de term in veel talen overgenomen, met als gevolg een internationaal gebruik. De voormalige vakgroepen vrouwenstudies heten tegenwoordig allemaal *genderstudies*. Maar ook buiten het veld van de wetenschap mag de term zich in steeds grotere belangstelling verheugen, met name in de politiek. Op de vierde World Conference on Women van de Verenigde Naties is in dit verband het begrip *gender mainstreaming* geïntroduceerd:

'Governments and other actors should promote an active and visible policy of mainstreaming a gender perspective in all policies and programs that before decisions are taken, an analysis is made of the effects on women and men, respectively.' (United Nations 1995)

Ook de Europese Unie hanteert *gender mainstreaming* als uitgangspunt voor haar beleid (European Commission 2004). Deze stappen waren cruciaal voor de erkenning van gender als relevant begrip en de achterliggende gedachte dat gender een sociale constructie is.

Gender, delinquentie en (straf)rechtshandhaving

Kritische noten

Nu komen we bij het tweede doel van onze bijdrage: wat voegt dat genderperspectief nu toe aan de studie van delinquent gedrag en (straf)rechtshandhaving? We moeten ons realiseren dat de criminologie die patronen van delinquent gedrag bestudeert en het proces van (straf)rechtshandhaving ontstaan is als een door en over mannen gepraktiseerde wetenschap. Al decennia lang is daar kritiek op geuit. Die kritiek is tweeledig. Aan de ene kant wordt – ondanks het feit dat tot op heden aan jongens en mannen een aanzienlijk groter aandeel in delinquent gedrag wordt toegeschreven – een pleidooi gehouden voor (meer) aandacht voor de ervaringen van vrouwen met delinquentie en met het systeem van rechtshandhaving. Aan de andere kant is de vraag gesteld of het theoretische instrumentarium wel geschikt is om onderzoek naar een andere dan de mannelijke gender te doen. Toen de grote (met name sociologisch georiënteerde) criminologische theorieën aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw geformuleerd werden, werd immers uitsluitend rekening gehouden met motieven voor en beleving van delinquent gedrag door mannen. Hoewel tot op heden het merendeel van de criminologische studies naar delinquentie en de institutionele reactie daarop in het kader van rechtshandhaving nog steeds over mannen gaat, is het desalniettemin onmiskenbaar dat de stroom publicaties over meisjes en vrouwen ook gestaag groeit. Aandacht voor vrouwen geldt wat dat betreft niet meer als obscuur. Zo is er onlangs in Nederland nog een bundel verschenen over meisjes en vrouwen in dezen (Slotboom e.a. 2012). In deze bundel komen tal van belangrijke onderwerpen aan bod, zoals opvoeding, slachtofferervaringen, screeninginstrumenten voor meisjes en interventies voor gedetineerde moeders, maar opvallend is dat het begrip gender daarbij niet echt een rol speelt, het gaat in feite vooral om sekse.

Maar met aandacht alleen zijn we er nog niet. De Haan (2007) benadrukt namelijk dat voor de criminologie het systematisch toepassen van het genderperspectief meer behelst dan alleen verklaren waarom we mannen meer in de criminaliteitsstatistieken zien. Integendeel, van waarde is vooral die kritische beschouwing van visies op maatschappelijk en ook strafrechtelijk (on)gewenst gedrag bij mannen én

vrouwen. Zijn die grenzen van mannen en vrouwen gelijk? Kunnen mannen en vrouwen op dezelfde maatschappelijke en strafrechtelijke reacties rekenen als ze over de schreef gaan? In hoeverre worden (sommige) vrouwen door politie en justitie anders behandeld dan mannen, wat zijn de effecten van die selectieve sanctionering en in hoeverre spelen hier nog andere vormen van sociale ongelijkheid een rol? Betalen vrouwen bijvoorbeeld een hogere prijs omdat ze als dubbel deviant worden gezien? Ze hebben immers niet alleen de wet overtreden, maar ook bestaande conventies geschonden ten aanzien van betamelijk vrouwelijk gedrag. De Haan pleit ervoor 'te onderzoeken in hoeverre meer complexe constructies van sociale verschillen "geruisloos" doorwerken ten koste van de rechtsgelijkheid in de strafrechtpleging en eerlijkheid en billijkheid in de verdeling van veiligheid en veiligheidszorg' (De Haan 2007, p. 36). In het nu volgende zullen we aan de hand van een aantal voorbeelden laten zien dat een dergelijke analyse van gender voorbijgaat aan allerhande vanzelfsprekendheden over mannen en vrouwen en deze juist ter discussie stelt, waardoor bijvoorbeeld (structurele) ongelijkheden bloot komen te liggen.

Delinquent en (straf)rechtshandhaving: voorbeelden van onderzoek

Als er aandacht is voor delinquent gedrag van vrouwen, wordt dat vaak als imitatie van mannelijk gedrag gezien. Heel simpel gezegd wordt ervan uitgegaan dat vrouwelijkheid criminaliteit uitsluit. Dit leidt tot de negatieve toeschrijving 'onvrouwelijk': deze vrouwen zijn geen of *bad women*. Een goed voorbeeld hiervan is *Sisters in crime: The rise of the new female criminal* van Adler (1975). Zij meent dat vrouwen agressiever en competitiever zouden worden, kortom mannelijker, als zij hun traditionele rollen achter zich zouden laten en meer aan het arbeidsproces deel zouden gaan nemen, net zoals mannen. Daarnaast kunnen gendergerelateerde verwachtingen ertoe leiden dat situaties en handelingen van individuen verkeerd worden beoordeeld. Zo laat Millers studie over jeugdgangs (2001) zien dat meisjesleden doorhebben dat hun performance als meisjes ervoor zorgt dat de politie hen niet snel als verdachten aanmerkt: meisjes passen niet goed in de politieke waarneming van hoe een verdachte eruitziet. Denk als het gaat om onzichtbaarheid van bepaald gedrag ook aan fysiek geweld door vrouwen dat soms niet wordt waargenomen of juist anders benoemd omdat het onverenigbaar wordt geacht met 'vrouwelijk-

heid'. Als het over geweld gaat, komen vrouwen het meest als slachtoffer in beeld, terwijl we weer relatief minder lezen over het slachtofferschap onder mannen (zie ook de bijdrage van Janssen en Sanberg in dit nummer over mannelijk slachtofferschap bij eengerelateerd geweld). Ook worden vrouwelijke delinquenten lang niet altijd voor vol aangezien. Zo bleek uit een onderzoek naar drugskoeriersters uit Latijns-Amerika in Nederlandse detentie dat deze smokkelaarsters in de media vaak als 'sneue huisvrouwen' worden neergezet, terwijl uit interviews met deze vrouwen bleek dat hun ervaringen hun niet 'zomaar waren overkomen', ze hadden ook eigen ideeën en initiatief, kortom *agency* (Janssen 1994).

Onderzoek doen vanuit het genderperspectief behelst uiteraard ook onderzoek naar mannen. Delinquentie wordt in die benadering gezien als een mogelijkheid om uitdrukking te geven aan mannelijkheid. Zo gebruiken gemarginaliseerde jonge mannen fysiek geweld om erkenning en aanzien in of van de samenleving te krijgen, die zij op andere manieren niet of nauwelijks kunnen verwerven. Geweld passen ze toe om mannelijkheid te produceren, te bewerkstelligen of te verdedigen, met name als dit met andere middelen niet mogelijk is of op momenten dat dit door de buitenwereld fundamenteel in twijfel wordt getrokken (zie bijvoorbeeld De Haan 2007; Davis & De Haan 2010). Onderzoek vanuit het genderperspectief heeft onder meer laten zien dat gender van invloed is op het motief om bijvoorbeeld een straatroof te plegen (Miller 1998) of om te participeren in de illegale drugseconomie (Grundetjern & Sandberg 2012, zie ook de bijdrage van deze auteurs elders in dit nummer). Tot slot noemen we hier de criminologe Daly (1998), die spreekt van *gendered pathways* en *gendered lives* en hiermee bedoelt dat de levensloop en ontwikkelingspaden genderbepaald zijn en tot verschillende vormen en verschillende risico's met betrekking tot delinquentie en slachtofferschap kunnen leiden. De individuele ontwikkeling en de levensloop gekoppeld aan de ontwikkeling en het verloop van crimineel gedrag staan hier centraal. Maar gender is meer dan gedrag: zo vat Miller (2012, p. 49) het onderzoeksgebied voor criminologen als volgt samen:

'the complex ways in which gender – as one of the most basic organizing structures within and across societies – configures individuals' life experiences in ways that lead them to crime, and influences their motivations for

offending, strategies for accomplishing it, and the situations and contexts in which this offending takes place'.

Ook in de hele strafrechtelijke keten, van de politie tot en met de rechterlijke macht, het Openbaar Ministerie, de reclassering en het gevangeniswezen, spelen sociale constructies van mannelijkheid en vrouwelijkheid een rol. Deze processen zijn gekenmerkt door (re)productie van routines, culturele patronen en genderspecifieke normen die onder andere wordt gestuurd door de visies van de rechters op daders, misdaad en straf. In het hele proces van bewijs- en waarheidsvinding spelen deze voorstellingen en toeschrijvingen mee in de beoordeling van een verdachte, het delict en de sociale context waarbinnen het delict heeft plaatsgevonden (Beyens & Vanhamme 2008). We beperken ons hier tot een aantal voorbeelden uit de gevangeniswereld. Zo is het voor mannen praktisch onmogelijk om in detentie voor hun kind te zorgen, voor vrouwen worden hier wel mogelijkheden bedacht (Kool e.a. 2002). Het merendeel van de in detentie aangeboden opleidings-trajecten is geënt op de mannelijke populatie. Opvallend is ook dat vaak voor mannen verondersteld wordt dat het hebben van een beroepsopleiding een indicator is voor stabiliteit, maar dat die indicator in verband met vrouwelijke gedetineerden niet geldig is (zie ook Davis 2001; Cummerow 2007). Als het gaat om het recht op seksueel contact voor gedetineerden is eenzelfde dubbelhartigheid waar te nemen. Terwijl voor mannen wordt aangenomen dat seks een mogelijkheid is om spanningen af te reageren, wordt die specifieke functie van seks voor vrouwen amper als zodanig benoemd (Kool e.a. 2002). Door niet zozeer naar sekse te kijken, maar vooral naar gender, worden dergelijke verschillen en vormen van ongelijkheid pas goed zichtbaar.

Intersectionaliteit

De voorbeelden uit het hiervoor gevoerde betoog laten zien dat genderverhoudingen asymmetrisch zijn: er doet zich sociale ongelijkheid voor. Bij het ontstaan van sociale ongelijkheid zijn ook andere factoren van invloed, bijvoorbeeld etnische achtergrond en sociale klasse. Die aspecten kunnen echter niet los van elkaar worden gezien, ze beïnvloeden elkaar. Dat wordt 'intersectionaliteit' genoemd. De Amerikaanse rechtswetenschapper Crenshaw (1991) heeft het concept

ontwikkeld op basis van verschillende dilemma's die in verschillende onderzoeken zichtbaar worden. Zo laat een studie naar straffen voor verkrachting duidelijk verschillen zien in strafmaat wat etnische afkomst van het slachtoffer betreft. Zo werden zwarte mannen zwaarder bestraft als de slachtoffers blank waren. De verkrachting van zwarte vrouwen werd daarentegen duidelijk minder zwaar beoordeeld. Crenshaw maakt met dit voorbeeld niet alleen duidelijk dat hier sprake is van een klassiek voorbeeld van rassendiscriminatie in de strafrechtspleging, maar ze gaat nog een stap verder door te wijzen op de wisselwerking met gender: het gaat hier niet alleen om etnische achtergrond als verklarende factor of gender, beide spelen een rol. Aandacht voor intersectionaliteit is daarnaast belangrijk omdat daardoor het concept *doing gender* wordt verdiept: daarbij zijn immers ook andere factoren van belang, zoals sociale klassen en etnische achtergrond. Zo wordt de prominente aanwezigheid van jongeren met een Marokkaanse achtergrond in Nederlandse statistieken over criminaliteit meestal verklaard met een beroep op hun culturele en etnische herkomst. Buiten beschouwing blijft dat de betrokkenen ook jonge mannen zijn die uit de grote steden en uit een bepaalde sociale klasse komen (De Jong 2007). Tot vergelijkbaar inzicht komen onderzoekers naar het bovengemiddelde slachtofferschap van geweld onder vrouwen die behoren tot etnische minderheden:

'[H]et laat zien dat de vormen van mishandeling waarvan deze vrouwen het slachtoffer worden niet los gezien kunnen worden van hun ondergeschikte sociale positie en de sociale constructie van hun (etnische *gender*) identiteit. Als gevolg van culturele stereotypering is het slachtofferschap van deze vrouwen lang genegeerd of gebagatelliseerd. Alleen door een ("intersectionele") analyse kan voldoende recht worden gedaan aan de etnische identiteit, de sociaal-economische positie en sociaal-culturele achtergrond van zowel slachtoffers en daders van relationeel geweld.' (De Haan 2007, p. 133)

Zo wordt ook geweldpleging door Antilliaanse meisjes en vrouwen doorgaans verklaard met een beroep op cultuur en etnische achtergrond, terwijl hun zwakke sociale positie nauwelijks in de analyse wordt betrokken. Alleen door alert te zijn op intersectionaliteit komt er zicht op andere verklaringen voor gewelddadig gedrag door deze vrouwen: geweld zou immers ook een manier voor deze vrouwen kunnen

zijn om uiting te geven aan hun behoefte aan erkenning en macht en zo gestalte te geven aan hun identiteit (Althoff 2013).

Slot

We begonnen dit betoog met twee markante voorbeelden ter illustratie van de beperkingen van het begrippenpaar 'man' en 'vrouw'. Vervolgens hebben we ons eerst tot doel gesteld om aan de hand van een korte historische schets duidelijk te maken hoe het begrip gender is opgekomen: aan de biologische geslachtsindeling is een sociale dimensie toegevoegd. Ons tweede doel was aan te geven waarin de meerwaarde van dit begrip schuilt. We realiseren ons terdege dat gender weliswaar een complexer begrip is dan het biologisch verankerde begrip sekse, maar daarnaast ook een term is die meer recht doet aan de (almaar veranderende) realiteit van wat het in het leven van alledag betekent om een 'man' of een 'vrouw' te zijn. Hoe mensen gestalte geven aan die identiteit, hoe zij met andere woorden gender 'doen' en hoe andere factoren, zoals etnische achtergrond en sociale klassen, daardoorheen worden gevlochten, zijn ook voor criminologen en strafrechtswetenschappers fundamentele vragen en geven een verdieping aan onderzoek en analyse van normoverschrijdend gedrag en de (straf)rechtelijke reactie daarop. Erkenning van de relevantie van het begrip gender doet daarmee recht aan de complexiteit van de werkelijkheid en de noodzaak van een open en kritische houding. Want zeker in tijden waarin een toenemende animo is voor biologische, genetische en neuropsychologische benaderingen en een deterministische zienswijze die natuur ziet als alles verklarend zonder oog voor sociale verklaringen, is dit een grote uitdaging.

Literatuur

Adler 1975

F. Adler, *Sisters in crime: The rise of the new female criminal*, New York: McGraw Hill 1975.

Althoff 2002

M. Althoff, 'Kriminalität – eine diskursive Praxis. Eine Einführung in die Diskursanalyse Michel Foucaults', in: R. Anhorn & F. Bettinger (red.), *Kritische Kriminologie und soziale Arbeit*, Weinheim: Juventa 2002, p. 47-74.

Althoff 2010

M. Althoff, 'Intersektionalität. Ein neues Paradigma zur Erfassung sozialer Ungleichheit im Strafrecht?', in: G. Temme & C. Künzel (red.), *Hat Strafrecht ein Geschlecht? Zur Deutung und Bedeutung der Kategorie Geschlecht in strafrechtlichen Diskursen vom 18. Jahrhundert bis heute*, Bielefeld: Transkript 2010, p. 255-268.

Althoff 2013

M. Althoff, 'Multiple identities and crime: A study of Antillean women and girls in the Netherlands', *European Journal of Criminology* (10) 2013-4, p. 394-407.

Beyens & Vanhamme 2008

K. Beyens & F. Vanhamme, 'Onderzoek naar rechtspreken als sociale praktijk', *Tijdschrift voor Criminologie* (50) 2008-4, p. 350-360.

Butler 1990

J. Butler, *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*, New York: Routledge 1990.

Crenshaw 1991

K. Crenshaw, 'Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color', *Stanford Law Review* (43) 1991, p. 1241-1299.

Cummerow 2007

B. Cummerow, 'Voneinander lernen: Wiedereingliederung haftentlassener Frauen am Beispiel einer Europäischen Projektpartnerschaft', in: G. Kawamura-Reindl, L. Halbhuber-Gassner & C. Wichmann (red.), *Gender Mainstreaming – ein Konzept für die Straffälligenhilfe?*, Freiburg im Breisgau: Lambertus 2007, p. 309-335.

Daly 1998

K. Daly, 'Gender, crime, and criminology', in: M. Tonry (red.), *The handbook of crime and justice*, Oxford: Oxford University Press 1998, p. 85-108.

Davis 2001

H.C. Davis, 'Educating the incarcerated female: An holistic approach', *Journal of Correctional Education* (52) 2001-2, p. 79-83.

Davis & De Haan 2010

K. Davis & W. de Haan, 'Vechtverhalen. Geweld in de (re)constructie van mannelijkheid', in: M. Althoff & J. Nijboer (red.), *Zoeklicht op geweld. Sociale conflicten in het publieke domein*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2010, p. 77-94.

European Commission 2004

European Commission (Employment & Social Affairs Unit B4), *EQUAL guide on gender mainstreaming*, Briefing Note no. 3, 2004.

Februari 2013

M. Februari, *De maakbare man. Notities over transseksualiteit*, Amsterdam: Prometheus 2013.

Foucault 1966

M. Foucault, *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*, Parijs: Gallimard 1966.

Foucault 1976

M. Foucault, *Histoire de la sexualité. La volonté de savoir*, Parijs: Gallimard 1976.

Garfinkel 1967

H. Garfinkel, *Studies in ethnomethodology*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall 1967.

Grundetjern & Sandberg 2012

H. Grundetjern & S. Sandberg, 'Dealing with a gendered economy: Female drug dealers and street capital', *European Journal of Criminology* (9) 2012-6, p. 621-635.

De Haan 2007

W.J.M. de Haan, 'Eclips van het genderperspectief in de Nederlandse criminologie', *Delikt & Delinkwent* 2007-9, p. 127-136.

De Haan 2010

W.J.M. de Haan, 'Motieven van geweldplegers', in: K. Schuyt & G. van den Brink (red.), *Publiek geweld*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2010, p. 35-52.

Hornscheidt e.a. 1998

A. Hornscheidt, G. Jähnert & A. Schlichter (red.), *Kritische Differenzen – geteilte Perspektiven. Zum Verhältnis von Feminismus und Postmoderne*, Opladen: Westdeutscher Verlag 1998.

Janssen 1994

J. Janssen, *Latijnsamerikaanse drugkoeriers in detentie: ezels of zondebokken?*, Arnhem: Gouda Quint bv 1994.

De Jong 2007

J.D. de Jong, *Kapot moeilijk. Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsge drag van 'Marokkaanse' jongens*, Amsterdam: Aksant 2007.

Kessler & McKenna 1978

S. Kessler & W. McKenna, *Gender: An ethnomethodological approach*, New York: Wiley-Interscience 1978.

Kool e.a. 2002

R. Kool, K. Lünemann & R. Wolleswinkel, 'Strafrecht op het breukvlak van twee eeuwen', *NEMESIS* 2002-1, p. 13-24.

Laqueur 1992

T. Laqueur, *Auf den Leib geschrieben*, Frankfurt am Main/New York: Campus 1992.

Mead 1949

M. Mead, *Male and female. A study of the sexes in a changing world*, New York: William Morrow 1949.

Miller 1998

J. Miller, 'Up it up: Gender and the accomplishment of street robbery', *Criminology* (36) 1998, p. 37-66.

Miller 2001

J. Miller, *One of the guys. Girls, gangs, and gangster*, New York: Oxford University Press 2001.

Miller 2012

J. Miller, 'Grounding the analysis of gender and crime: Accomplishing and interpreting qualitative interview research', in: D. Gadd, S. Karstedt & S.F. Messner (red.), *The Sage handbook of criminological research methods*, Los Angeles/Londen/New Delhi: Sage 2012, p. 49-62.

Scott 2002

J.W. Scott, 'Dromen bij de millenniumwisseling. Heeft "gender" een toekomst in de 21e eeuw?', *Tijdschrift voor Genderstudies* 2002-4, p. 4-19.

Slotboom e.a. 2012

A.-M. Slotboom, M. Hoeve, M. Ezinga & P. van der Helm, *Criminele meisjes en vrouwen. Achtergrond en aanpak*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers 2012.

United Nations 1995

United Nations, *The United Nations Fourth World Conference on Women*, Platform for Action. Women in Power and Decision-Making 189, Beijing, september 1995 (www.un.org/women-watch/daw/beijing/platform/decision.htm).

West & Zimmerman 1987

C. West & D.H. Zimmerman, 'Doing gender', *Gender & Society* (1) 1987-2, p. 125-151.